

*Jeden za všechny,
všichni proti kardinálovi*

Jan Halada

*Armand-Jean du Plessis de Richelieu -
život a doba*



NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

*Jeden za všechny,
všichni proti kardinálovi*

Nakladatelství EPOCH



Jan Halada

*Jeden za všechny,
všichni proti kardinálovi*

*Armand-Jean du Plessis de Richelieu –
život a doba*



NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Ediční rada:

prof. PhDr. Radek Fukala, Ph.D. | Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc. | Technická univerzita Liberec

prof. PhDr. František Mezihorák, CSc., Dr.h.c. | Univerzita Palackého v Olomouci

doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc. | Univerzita Palackého v Olomouci

prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc. | FF UK, Ústav světových dějin

Jan Halada: Jeden za všechny, všichni proti kardinálovi

Copyright © Jan Halada, 2013

Illustrations © Dagmar Bromová, Pavel Brom 1978, 2013

Cover © Helena Jiráková, 2013

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2013

ISBN 978-80-7425-196-2

Rozum musí být pravidlem a vůdčím principem státu

Richelieu, Testament

Obsah

<i>Prolog</i>	9
---------------------	---

<i>Rychlý vzestup a poté sázka na špatnou kartu</i>	15
---	----

Zámek Richelieu v Poitou	17
Násilná smrt králů Jindřichů	21
Biskup a královna matka.....	25
Vražda v Louvru a dvojí vyhnanství	29

<i>Na cestě k moci</i>	39
------------------------------	----

První ministr	41
Mladý král	44
Mušketýři ve službách krále i kardinála	52
Nástroje moci I: tisk, pamflety, propaganda	59
Nástroje moci II: agenti, informátoři, špioni	66

<i>Un roi, une foi, une loi</i>	75
---------------------------------------	----

Večer v amienské zahradě	77
Chalaisovo spiknutí.....	85
Královský dvůr a první ministr	89
Anna, Marie a ty druhé	95
Zavraždění Buckinghamu a pád La Rochelle.....	112

<i>Král a kardinál, kardinál a král</i>	121
---	-----

Den oklamaných	123
Kdo je vlastně stát?	135
Jeho Eminence jako člověk a politik	147
Jeho Eminence jako diplomat a válečník.....	166
Rok Corbie	172

<i>Rudá sfinga</i>	177
--------------------------	-----

Narození dlouho očekávaného krále	179
Poslední pokus odstranit Richelieua	190
Zakladatel Francouzské akademie.....	197
Stárnoucí ministr i král	203

<i>Epilog</i>	213
---------------------	-----

<i>Prameny a literatura</i>	219
-----------------------------------	-----



Prolog

Když se d'Artagnan, nejmladší z Dumasových nesmrtelných hrdinů, vydá ve svých osmnácti letech v dubnu roku 1625 do Paříže, kde se chce ucházet o post v řadách královských mušketýrů, je Armandu-Jean du Plessis, kardinálu Richelieu, již třicet devět let a sedm měsíců. Ve službách Ludvíka XIII., zvaného Spravedlivý, se sice pohybuje jako první ministr teprve rok, ale již nikdy jej neopustí, stejně jako neopustí svého krále gaskoňský šlechtic.

Oba jsou natrvalo, doživotně spojeni se svým panovníkem, oba mu věrně slouží, aby společně vešli do historie i do literatury, každý sice poněkud jinak, avšak v podobě nesmrtelného příběhu, který vzrušuje, inspiruje a vždy znovu před námi vystupuje v nejrůznějších podobách a variantách. Umberto Eco píše, že Dumasovi *Tři mušketýři* již po celá dvě staletí poskytují imaginativnímu repertoáru čtenářů celou řadu postav a okamžiků, které právem můžeme označit za typické, protože se dají citovat, jsou evokativní a buď zcela běžné, nebo alespoň ztotožnitelné s našimi obvyklými zkušenostmi.

Ať už byl skutečný d'Artagnan blízký či vzdálený Dumasově postavě, vytvoří tu autor literární typ, jenž se stane určitou normou, a jako velký vypravěč nám nabídne příběh s postavami a jejich osudy, o kterých můžeme stále slýchat, dívat se na ně – od roku 1911 do roku 2011 s námětem *Tři mušketýři*, přirozeně že tu nikde nechybí Richelieu, vzniklo devadesát tři filmů – a žít spolu s nimi. To je literatura, jaká však byla historie první poloviny sedmnáctého století Francie, doby, kdy si lidé kladli otázku, kdo je vlastně král: Richelieu nebo Ludvík?

Alexandre Dumas potřeboval pro d'Artagnana, Athose, Porthose a Aramise nějakého silného, velkého a mocného protihráče, historickou

postavu, a tu našel v kardinálovi. Postavě, jež je nepostradatelnou součástí děje, mužem, jenž o všem ví i o všem rozhoduje, nástrojem absolutní moci. Byť jej nelíčí přímo jako ukázkového zloducha, sama postava se stane zloprověštnou, svou mocí nad lidskými osudy k tomu přímo vybízí. A tak se také otiskne do našeho povědomí.

Historikové, politikové i romanopisci se s ní museli vyrovnat již v současnosti, minulosti a dělají to tak doposud. Prameny, dobová svědectví, memoáry, literatura, stejně jako vlastní imaginace, ideový či politický postoj k Richelieuovi, to všechno ve velké míře zájmu o jeho život, skutky a význam přímo vybízí neustále se k němu navracet. Nenarodil se s předurčením pro velké činy, pocházel sice ze šlechtické rodiny, ale podobně jako u d'Artagnana se nejednalo o žádnou vysokou šlechtu. Chtěl být vojákem, ale stal se knězem, byl to však opravdový kněz? Nasadil si kardinálský klobouk, ale to byl pouhý předstupeň k tomu, aby se vydal cestou státníka, tak ho také potom všichni vnímali a brali, tím jim utkvěl v paměti.

André Maurois napsal, že jako kardinál byl Richelieu tolerantní, jako státník však nemohl připustit nic, co rozdělovalo stát. V jeho očích nebylo cílem vlády blaho národa, nýbrž bezpečnost státu, bez níž není blaha, ani národa a že je pravděpodobné, že byl nevědomky sofistou a více vlastencem než nábožensky cítícím člověkem. Richelieuova osobnost je ve všech myslitelných vztazích zkoumána a hodnocena jak francouzskými autory, tak i rovněž mnoha dalšími všech národností a vyznání. Unisono se všichni shodují v tom, že jeho význam překročil hranice Francie a že byl politikem evropského formátu, jenž chtěl nejen zajistit své zemi v té době odpovídající postavení velmoci, ale že byl rovněž, jak říká Henry Kissinger, otcem moderního evropského systému.

Především romanopisci považují první polovinu sedmnáctého století, do kterého vstoupila významným způsobem třicetiletá válka a do níž Richelieu zprvu zasáhl politicky a diplomaticky, aby se nakonec musel angažovat i vojensky, za období nesmírně zajímavé a hodné zpracování, což potvrzují svým zájmem i historikové. Kardinál Richelieu jako protagonista doby, jeho život a osudy to jen potvrzují. Jeho vztah ke králi Lud-

víku XIII., královně Anně Rakouské, královně matce Marii Medicejské, vévodovi George Villiersovi Buckinghamovi, ke šlechtě, k vojákům, jeho osobní život, zvyky, choroby, vztah k umění, touha po bohatství, stavby paláců, ustavení Francouzské akademie, ale i třeba vztah k ženám, Angličanům, Španělům, to vše poskytuje úrodnou půdu pro konstrukce, dohady, fantazie, pro vytváření dalších vyprávění, příběhů v příběhu.

Rozum musí být pravidlem a vůdčím principem státu, tvrdí ve svém *Testamentu*. Řídil se tím celý svůj život, podřídil tomu své úsilí jako státník i jako člověk, zanechal tu odkaz hodný francouzské filozofické a politické tradice racionalismu. Stálo ho to mnoho sil a zkrátilo mu to nepochybně i jeho životní pouť. Dokázal ovšem vstoupit do dějin, aby se natrvalo stal jejich součástí. Alexandre Dumas starší si pro svůj román o přátelství uměl vybrat nejen nosnou a důstojnou postavu svého záměru, ale i velmi barvitou a zajímavou figuru. A tak Armand-Jean du Plessis, kardinál Richelieu, a Dumasovi hrdinové nerozlučně kráčí historií a literaturou, aby nás jak pobavili, tak i poučili.



*Rychlý vzestup
a poté sázka na špatnou kartu*

Zámek Richelieu v Poitou

Armand-Jean du Plessis se narodil devátého září 1585 v Paříži jako nejmladší syn François du Plessis, pána de Richelieu. Otec byl ve službách Jindřicha, vévody z Anjou, jenž se stal v květnu 1574 francouzským králem jako Jindřich III. Ten ho pak jmenoval správcem královského paláce, o čtyři roky později působil již ve funkci správce francouzského království. Nepatřil k vysoké šlechtě, ale ani k noblesse d'épée, takzvané šlechtě meče, vojenské šlechtě, pokračovatelce staré rodové šlechty, sloužící králi. Spíše přínáležel mezi takzvanou noblesse de robe, úřednickou šlechtu, jejíž titul pramenil z držení úřadu ve vyšších soudních a právních postaveních. Jeho povinností bylo být stále u královského dvora, což bylo asi také hlavním důvodem, proč se Armand-Jean narodil právě v Paříži, nikoliv na rodinném statku v Poitou. Zúčastnil se rovněž náboženských válek a když byl v srpnu 1589 zavražděn král Jindřich III., rozhodl se sloužit i novému králi Jindřichu IV., který ho pak potvrdil ve funkci správce království. François du Plessis bohužel za necelý rok jako dvaadvacetiletý umřel, což pro rodinu představovalo těžkou ztrátu.

Jeho matka Suzanne de la Porte byla dcerou François de la Porte, právníka pařížského parlamentu, poměrně bohatého, takže když se v roce 1569 provdala za François du Plessise, přinesla mu i slušné věno. Postupně mu porodila syny Henriho, Alphonse, Armanda-Jeana a dcery François a Nicole. Mnoho toho o tehdejší rodině nevíme, ale Suzanne asi nežila v dobrých vztazích s tchyní, nehledě na to, že François du Plessis svým majetkovým záležitostem nevěnoval příliš pozornosti, proto se asi později vdova spolu s dětmi rozhodly, že se dědictví vzdají. To ostatně

bylo zatíženo půjčkami a tak část z něho, asi 22 000 livrů, získala Suzanne až dlouho poté, v roce 1603.

Francie v době Armand-Janova narození nevedla žádnou válku ani za hranicemi, a dokonce ani doma, ale klidnou zemí rozhodně nebyla. Jestliže Richelieu jako státník usiluje o silnou Francii a její odpovídající velmocenské postavení, pak jen navazuje na předchozí dějiny této země. Na počátku třináctého století získá Filip II. August zpět od Angličanů území bývalé anjouovské říše a za jeho následovníka Ludvíka IX. se Francie stává přední evropskou mocností, přičemž duchovní a kulturní prvenství jí náleží již sto let předtím, například v podobě uskutečnění clunyjské reformy, působení mnišských řádů,

cisterciáků, premonstrátů, rytířské dvorské kultury s trubadúry a tak podobně.

Za Filipa IV. Sličného koncem třináctého a počátkem čtrnáctého století přichází velký mocenský vzestup, papež přesídlí do Avignonu. Filip také zruší a zlikviduje řád templářů a zmocní se jejich obrovského majetku, zřídí stálou armádu, soudy a provede centralizaci země. Roku 1328 vymírají Kapetovci, na trůn nastoupí boční linie Valois, pak vypukne stoletá válka a v roce 1453 Anglie ztrácí ve Francii všechny své državy kromě Calais. Ludvík XI. potom v druhé polovině patnáctého století úspěšně bojuje s burgundským vévodou Karlem Smělým, čímž získá Burgundsko, ale i s další-



Otec Richelieua, François du Plessis

mi vazaly a tak pokládá základy pozdější absolutistické vlády. Zároveň se ale objevují i spory s Habsburky. V první polovině století, kdy se narodí Richelieu, s nimi bojuje francouzský král František I. Ten vyhlásil válku císaři Karlu V., hegemonovi ovládajícímu tehdy nejen Španělsko a Svatou říši římskou, ale i Nizozemí, část Itálie či Franche-Comté, a dokonce se marně snažil získat i římskoněmeckou císařskou korunu. Francouzský král a jeho království prožijí velké zvraty: František prohraje s Karlem bitvu u Pavie, takže francouzští princové skončí jako rukojmí ve Španělsku, mír mezi oběma musí nakonec uzavřít realističtější, pružnější a také asi chytřejší ženy z obou rodin. Františkova matka Louisa Savojská a císařova sestra Markéta Rakouská. Proto se mu také říká Dámský mír. František ztratí některá území i prvorozeného syna a k tomu se ještě oba dva docela vážně zabývají myšlenkou, že se utkají v rytířském souboji. To si však nakonec císař Karel, rozhodně subtilnější konstituce, rozmyslí a ke klání nedojde. Prostě to vše představuje příběh hodný Shakespearova pera, nicméně typický pro tuto dobu a její aktéry.

Armand-Jean se sice narodil v Paříži, ale vyrůstal na zámku Richelieu v Poitou, na západě Francie, jižně od řeky Loiry, v bývalé římské Akvitánii, v kraji pěstování chřestu a vína. A také v kraji osla poitouského, velice chlupatého, největšího plemena domácího osla. Poitou byla provincie, o kterou se dlouhou svářily Anglie s Francií, aby nakonec definitivně připadla Francii v roce 1412. V devíti letech ho strýc Amador de la Porte vzal do Paříže, kde byl přijat na tehdy velmi prestižní Navarrskou kolej, studoval tu gramatiku, umění a filozofii. Kardinálovi životopisci se shodují, že jako student byl snaživý a že se obával neúspěchu. Jen co vystudoval gramatiku a umění, povolala ho matka zpět domů, kde rodinná rada rozhodla, že se vydá na vojenskou dráhu; obdržel proto titul markýze du Chillou a svolení nosit meč. Vstoupil do akademie Antoina de Pluvinel, rovněž v Paříži, jakési přípravy pro mladé šlechtice. Vyučovalo se tu jízdě na koni, šermu, ale i etice, společenským způsobům či chování. Armand-Jean proti přípravě na vojenskou kariéru nic neměl, docela by se mu zamlouvala, ostatně po celý svůj život měl blízký vztah k vojenskému umění, vojákům i armádě. A tady dochází k prvnímu důležitému zvratu v jeho životě.

Král Jindřich III. věnoval v roce 1584 jeho otci lučonské biskupství – tato církevní benefícia se udělovala zpravidla věrným služebníkům královského dvora, přičemž mohlo jít i o laiky – ale ten ho nezastával, jen se vždy, podle přání rodu Richelieu, někomu předalo, jenž ho spravoval. Nyní ovšem nastala chvíle opět ho osadit přímo někým z rodiny. Prvorozený Henri odešel ke dvoru, druhorozený Alphonse úřad biskupa odmítl, raději vstoupil do kartuziánského řádu, a tak Armand-Jean byl nucen ho přijmout, vzhdyť šlo o důležitý obnos z biskupských důchodů. Musel tedy opustit Pluvinelovu akademii a vrátit se zpět do Navarrské koleje, dodávat filozofii. Prý se doslova vrhl na studium, věnoval mu veškerý čas, a proto potom jeho někteří životopisci tvrdili, že tady jsou začátky jeho pozdějšího podlomeného zdraví.

Formálně sice byl lučonským biskupem, avšak neměl kanonický věk pro funkci, a tak nezbývalo nic jiného, než požádat papeže o dispens, což rozhodně nebylo snadné. Král Jindřich IV. však promluvil s kardinálem du Perronem, který intervenoval v Římě u papeže. Armand-Jean se tedy vydal v lednu 1607 do Říma, kde se zaskvěl svou výmluvností i schopností přesvědčivé argumentace. To všechno zapůsobilo nečekaně rychle, takže zpět už odjížděl rovnou s vysvěcením.

Násilná smrt králů Jindřichů

Když se Armand-Jean vydal studovat do Paříže, město se krátce předtím podrobilo králi Jindřichu IV. Šestnácté století bylo jak stoletím nepřetržitých hugenotských válek, tak stoletím násilných smrtí francouzských králů. Náboženské války mezi menšinovými hugenoty a většinovými katolíky propukly za krále Jindřicha II. (1547–1559). Francouzský král nesl titul „nejkřesťanštější král“ a většina obyvatel země k němu vzhlížela jako k Božímu zástupci na zemi. Z toho vyplývala i povinnost hájit a bránit katolickou víru před jakýmkoliv nepřáteli. Problémem bylo, že počet hugenotů – historikové odhadují, že na začátku sedmnáctého století jich bylo okolo pěti procent, Francie tehdy měla okolo dvaceti milionů obyvatel – neustále narůstal a že především uvnitř státu disponovali vlastní politickou a vojenskou organizací. Pracně po staletí budovaná národní jednotka Francouzů byla tak diskutabilní, protože protestanté tvořili de facto stát ve státě.

Všechno to začalo masakrem hugenotů v březnu 1562, který měl na svědomí vévoda François de Guise, předák tzv. katolické strany podporované Španělskem, a jeho lidé. Za pět let následovala druhá válka, trvala jeden rok a hned po ní dvouletá třetí, v které byli hugenoti téměř poraženi. Pak jejich vůdce Gaspard de Coligny získal vliv na krále Karla IX., síly se vyrovnaly, ale z 23. na 24. srpna roku 1572, v době sňatku katoličky Markéty z Valois, sestry krále Karla IX., s protestantem, králem Jindřichem Navarrským, se odehrála Bartolomějská noc. Iniciátorkou byla Kateřina Medicejská, jen v Paříži bylo povražděno, kam se sjeli na Jindřichovu svatbu, přes tři tisíce hugenotů, celkem asi dvacet tisíc v celé zemi. Pak následovalo v krátkém sledu za sebou dalších šest válek, několik atentátů, ale to vše částečně zažil i Richelieu.

V této tragické, ale zároveň velice vzrušené době, kdy jeden za druhým umírali vojáci i civilisté, došlo i na ty nejvýše postavené osobnosti. Jindřich II. měl s manželkou Kateřinou Medicejskou po jejích deseti letech neplodnosti několik dětí, tři z nich, František II., Karel IX. a Jindřich III., usednou na trůn. A s Dianou de Poitiers, nazývanou la dame de beauté – když se stala jeho milenkou, jemu bylo devatenáct a jí třicet devět, ale dobová vyobrazení ukazují, že byla stále velmi krásná, obličej i tělo – měl děti dvě. Jindřich, vášnivý čtenář rytířských románů, jenž se sám považoval za jakési ztělesnění Lancelota, zemřel v červnu roku 1559 při rytířském klání.

Potom je násilí častou součástí francouzských dějin: atentát na katolického vůdce vévodu de Guise, na admirála Coligniho, hugenotského předáka, první nevyšel, druhý již ano. Není bez zajímavosti, že jeden z vrahů, které poslal Henri de Guise na svého úhlavního nepřítele Coligniho za Bartolomějské noci, byl český šlechtic Jan Janovský z Janovic (podle Francouzů Jean Yanowitz). Příslušník starého českého rodu, nejprve vladckého, pak panského, pocházejícího už z konce třináctého století, jejichž hrad stál v těsné blízkosti Janovic nad Úhlavou na Klatovsku, zavraždil spolu s jedním Pikardanem raněného Coligniho v jeho ložnici. A jak uvádí Jiří Kovařík, ve sporu o to, kdo vedl smrtící ránu jako první, si Jan Janovský své prvenství u dvora nenechal vzít. „Vraždy přicházely v pravý okamžik, a vždycky ve chvíli, kdy bylo třeba zjednodušit nějakou nesnadnou situaci smrtí určitého vlivného člověka,“ říká francouzský historik Jules Michelet.

Když umřel roku 1574 Karel IX., kupodivu nenásilnou, přirozenou smrtí, nastupuje na královský stolec jeho bratr Henri d'Anjou, tehdy polský král Jindřich IV., jako francouzský král Jindřich III. V té době, kdy byly souboje na takřka denním pořádku a de facto se staly doslova módní záležitost, kdy král a jeho milci byli bisexuální, prakticky každý z nich měl milenkou a všechny je obletovaly ty nejproslulejší krásy, byl zavražděn na rozkaz krále v roce 1588 Henri (Jindřich) de Guise. O rok později byl při obléhání Paříže sám zavražděn dýkou fanatickým a slaboduchým dominikánským mnichem Jacquesem Clémentem; osmá hugenotská vál-

ka je také nazývaná válkou tří Jindřichů, krále Jindřicha III., Jindřicha de Guise a Jindřicha IV., Navarrského. Již předtím se Jindřich III. jako bezdětný rozhodl, že korunu odkáže svému švagrovi Jindřichovi Navarrskému, uznávanému předáku hugenotů. Tak po vymření rodu Valois nastoupil na trůn Jindřich IV. z dynastie Bourbonů.

O novém králi Jindřichu IV. André Maurois napsal, že „na protestantského krále katolické země Jindřicha IV. čekala těžká partie. Přesto však měl ve své hře trumfy, z nichž nejsilnějším byla jeho osobnost, jako stvořená k tomu, aby se Francouzům líbila. Byli mu ostatně vděční, když jim řekl: Nenarodili jsme se jen pro sebe, ale především proto, abychom sloužili vlasti.“ Jindřich chtěl být opravdu králem celé země, nikoliv jen nějaké náboženské strany. Proto také v roce 1593 přestoupil ke katolicismu a v roce 1598 vydal proslulý Nantský edikt, zaručující náboženskou svobodu a občanskou rovnost hugenotům, což ovšem neznamenalo, že vál-



Michel de Montaigne,
portrét Thomas de Leu



Francouzský král Jindřich IV.,
obraz Nicolas de Larmessin

ky s hugenoty utichnou. Následovaly potom ještě dvě v letech 1621–22 a 1625–1629 a teprve poté, když v roce 1628 padla poslední jejich bašta La Rochelle, nastal klid. Zbývá jen dodat, že Ludvík XIV. nakonec v roce 1685 Nantský edikt zrušil. Rozhodující však tehdy bylo, že se Jindřich jako král především snažil v znesvářené a oslabené zemi zavést pořádek a klid, uspořádat její domácí i zahraniční záležitosti, vrátit jí sebedůvěru a hrdost.

V Jindřichově státnickém díle je již vše, v čem bude pokračovat Richelieu a pak další francouzští králové a státníci. Snaha o cílevědomou politiku dovnitř i navenek, umění vybrat si schopné spolupracovníky, umět naslouchat, přirozená inteligence a z toho vyplývající přátelství s osobnostmi své doby, jako byl například známý humanista Michel de Montaigne, autor proslavených *Esejů* a zakladatel tohoto náročného a vysoce intelektuálního žánru. Jindřich ho několikrát navštívil na jeho zámku na jihu Francie, a dokonce ho i přemlouval, aby vstoupil do jeho služeb, avšak filozof odmítl. Nicméně jeho savoir vivre, umění žít, ovlivnilo jak samotného Jindřicha, tak myšlení Francouzů a vůbec celé intelektuální Evropy.

Pragmaticky zaměřený Jindřich také věnoval pozornost informacím zpravodajské služby a vůbec zahraniční politice Francie. Byl si dobře vědom rozpínavé politiky španělských a rakouských Habsburků, která ohrožovala jeho zemi ze dvou stran, dobře si uvědomoval, že v případě sporu mezi protestanty a katolíky je v tomto případě prioritou postoj francouzského státu. Přesně tak bude uvažovat a jednat i kardinál Richelieu. Když v pátek 14. května roku 1610 François Ravailac zavraždí krále Jindřicha IV. – dodnes přesně neznáme důvod a kdo poslal vraha, zemřel rozčtvrcen – přijde Francie o jednoho ze svých nejschopnějších panovníků. A André Maurois prohlásí, že jeho násilná „smrt oběti, dodává vždy odvahy těm, kdo jí za jejího života nepřáli“ a že Jindřich pro Francii „nepředstavuje její mystické rysy, ale její odvahu, rozum, veselost, lidovost, duchaplnost a především velikost“.